

Tîrola Başûr: Ji asîmîlasyonê ber bi dewlemendîyê ve

Mînaka serkeftî ya xwerêveberiya etnîkî û otonomiya dînamîk

PROFÎL: NASNAMEYA HERÊMÊ

NIFÛS

535.800 (2024)

ZIMANÊN FERMÎ

Almanî (69,4%)

Îtalyanî (26,1%)

Ladînî (4,5%)

RÛBER

7.400 km²

STATU

Herêma Otonom a Taybet a Îtalyayê
(1948)

PAYTEXT

Bozen (Bolzano)

GARANTORA NAVNETEWEYÎ

Awistîrya

Di cîhana siyasî û dîplomatîk de, çareserkirina nakokiyên neteweyî, parastina kêmarên etnîkî û mîsogerkirina aramîya sînoran hema hema her dem bi şer, wêranî û guherandina bi darê zorê ya sînoran hatiye naskirin. Lêbelê di nava dilê Ewrûpayê de, tecrûbeya Tîrola Başûr (bi almanî: *Südtirol*, bi îtalyanî: *Alto Adige*) nîşan da ku nakokiyên kûr ên neteweyî û birînên dîrokî dikarin bi rêya dîplomasiyê, peymanên hiqûqî û xwerêveberiyê berfireh veguherin mînakeke serkeftinê. Tîrola Başûr ku berê qada gengeşiyên siyasî û pevçûnên etnîkî yên di navbera Îtalya û Awistiryayê de bû, îrotir yek ji herêmên herî dewlemend, aramtir û xwedî pîvanên bilind ên jiyane ye li seranserî Yekîtiya Ewrûpayê.

RÊYA BER BI STATÛYÊ VE

Dîroka siyasî ya Tîrola Başûr di sala 1919an de piştî bidawîbûna Şerê Cîhanê yê Yekemîn ji bin ve guherî. Ev herêma ku bi sedsalan parçeyek Împeratoriya Awistirya-Macaristanê û xwedî nifûseke almanîxêf bû, bi rêya Peymana Saint-Germain bêyî îradeya gelê herêmê ket bin serweriya Îtalyayê. Di rejîma faşîst a Benito Mussolini de, siyaseteke tund a 'Îtalyanîzekirinê' hat meşandin; zimanê almanî di saziyan de hat qedexekirin û guherînen demografîk ên bi zorê hatin kirin. Vê serdemê birîneke kûr di bîra kolektîf a civakê de hişt.

Piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn, ji bo çareserkirina vê krîzê, di sala 1946an de di navbera Îtalya û Awistiryayê de 'Peymana Parîsê' (Gruber-De Gasperi) hat îmzekirin. Ev belgeyê yekem car garantîyeke navneteweyî da mafên çandî yên gelê herêmê. Lêbelê dewleta Îtalyayê di destpêkê de xwest vê statûyê lawaz bike. Tenê piştî têkoşîn û zextên siyasî yên salên 1960î û birina mijarê ber destê Yekîtiya Neteweyan, di sala 1972an de 'Statûya Duyemîn a Otonomiyê' ket merîyetê, ku desthilateke berfireh a xwerêveberiyê da herêmê.

DABEŞKIRINA ERKAN Û KOTAYA ZIMANI (PROPORZ)

Bingeha herî xurt a aramîya siyasî û civakî li Tîrola Başûr li ser mîmariya qanûnî ya 'Siyaseta Lihevkerinê' û 'Kotaya Zimanî' (Proporz) hate avakirin. Li herêmê sê komên zimanî yên naskirî hene: Almanî (69,4%), Îtalyanî (26,1%) û ladînî (4,5%). Ji bo ku tu civak hîs neke ku ew tê paşguhkirin, sistemeke berfireh a dabeşkirina desthilatdariyê de hate çêkirin.

SÎSTEMA KOTAYA ZIMANÎ (PROPORZ)

Li gorî sistema Kotaya Zimanî, di serjimariya her 10 salan carekê de welatî beyan dikin ku ew aîdî kîjan koma zimanî ne. Hemû postên di saziyên dewletê, rêveberiya herêmî, nexweşxane û polîs de li gorî rêjeya nifûsa komên zimanî tên dabeşkirin. Herwiha, her kesê ku dixwaze di saziyên giştî de bixebite, neçar e ku ezmûna duzimanî (almanî û îtalyanî) derbas bike.

MODELA FÎNANSÊ: XWERÎYA DARAYÎ Û HÊZA ABORÎYÊ

Ji bilî mafên siyasî û zimanî, yek ji hîmên herî mezin ên serkeftina otonomiya Tîrola Başûr xweseriya darayî û serxwebûna budçeyê ye. Bêyî çavkaniyên aborî, otonomîya siyasî dikare li ser kaxezê bimîne; lê modela Tîrola Başûr vê pirsgirêkê bi rengekî serfiraz çareser kiriye. Ev model nîşan dide ku otonomî ne tenê li ser kaxezê, lê bi serbixwebûna darayî zindî dibe.

90% PARASTINA BACÊN HERÊMÎ

Li gorî peymanên bi dewleta navendî ya Îtalyayê re, 90% ji hemû bacên ku li Tîrola Başûr tên berhevkirin (bacên li ser dahatê, bacên saziyan, baca nîrxê zêdekirî û bacên sotemeniyê) di nava herêmê de dimînin û rasterast vedigerin ser budçeya herêmî. Tenê 10%ê bacan diçe ji bo mesrefên giştî yên Romayê yên wekî parastin û siyaseta derve.

Bandora vê xweseriya darayî li ser performansa aborîyê û halxweşîya herêmê de berbiçav e. Tîrola Başûr bi Hilberîna Navmalî ya Ne-Safî (GDP) ku nêzikî 30 mîlyar euroyî ye û bi GDP ya serê her kesî ku gihîştîye nêzikî 60.000 euroyî, di nava hemû parêzgehên Îtalyayê de di rêza 1. de ye û di nava 244 herêmên YEyê de di rêza 13. de ye. Budçeya herêmî ya sala 2026an gihîştîye asta rekorê ya 8,8 mîlyar euroyî, ku rêjeya bêkariyê di bin 3% de dihêle.

Nîşandera Aborîyê	Nirxa bi Euro	Asta Berawirdî
GDP ya Giştî ya Herêmî	nêzikî 30 Mîlyar €	Di asta herî bilind a Îtalyayê de ye.
GDP ya serê kesekî	nêzikî 60.000 €	Li Îtalyayê di rêza 1. de ye (li YE di rêza 13. de ye).
Budçeya Rêveberiyê (2026)	8,8 Mîlyar €	Asta rekorê ya nû ji bo veberhênanan.
Rêjeya Bêkariyê	di bin %3 de	Di nava hemû parêzgehan de rêjeya herî kêmtir e.

Ev azadiya darayî dihêle ku rêveberiya Bozenê budçeya xwe di van qadan de bi kar bîne: perwerde û lêkolîn (avakirina dibistanên modern û Zanîngeha sêzimanî ya Bozenê), binesazî û hatûçûn (tora hatûçûna herî pêşketî, tunel, rêyên hesinî li gundên çiyayî), û tûrîzm û çandinî (parastina xwezaya Çiyayên Alp ku salane bi mîlyonan tûrîst dikişîne).

STATUYA NAVNETEWYÎ Û REFORMA DESTÛRÎ YA 2026AN

Wekî mînaka Giravên Alandê, garantîya navneteweyî rê li ber dewletê digire ku statuya Tîrola Başûr bi awayekî yekalî biguherînin. Awistirya di peymanên navneteweyî de wekî 'Dewleta Parastvan' (Schutzmacht) a civaka almanîaxêf a herêmê hatiye naskirin. Ev rol mafê hiqûqî dide Awistiryayê ku li hember her bînpêkirinekê helwest bigire û mijarê bîne qada navneteweyî.

ROLA AWISTIRYAYÊ WEKÎ DEWLETA PARASTVAN

Awistirya wekî 'Dewleta Parastvan' (Schutzmacht) a Tîrola Başûr, xwedî erk û parastineke hiqûqî ya navneteweyî ye. Ev statu garantî dike ku Îtalya nikare bi biryarên yekalî mafên otonomiyê betal bike. Ger nakokiyek mezin derkeve, Awistirya dikare dozê rasterast bibe ber destê NY an dadgehên navneteweyî.

Reforma Autonomiyê ya Sala 2026an

Ji bo parastin û vegerandina erkên windabûyî, muzakereyeke dirêj di navbera Arno Kompatscher û Serokwezîra Îtalyayê Giorgia Meloni de birêve çû. Vê pêvajoyê di 13ê gulana 2026an de bi pejirandina Senatoyê (129 dengên 'erê') gihişt encameke dîrokî û di 23ê hezîrena 2026an de bi fermî ket merîyetê.

- **Vegerandina erkên winda:** Hemû desthilatên qanûndanînê yên ku ji sala 2001an vir ve ji aliyê Romayê ve hatibûn sînordarkirin, bi tevahî ketin destê Parlamentoya herêmî (Landtag).
- **Kêmkirina destwerdana navendî:** Astengiya 'rêgezên sereke yên reformên aborî' ku Romayê wek hincet ji bo destwerdanê bi kar dianî, hat betalkirin.
- **Qadên nû yên qanûndanînê:** Desthilata herêmê di parastina jîngehê, birêvebirina deverên gundewar, heywanên kovî û xizmetên vezîvirandinê de berfireh bû.

ENCAM Û PERSPEKTÎF: DERSÊN TÎROLA BAŞÛR

Ezmûna Tîrola Başûr û taybetî Reforma 2026an îspat dikin ku otonomî pêvajoyeke zindî û dînamîk e. Modela herêmê nîşan dide ku garantîkirina nasnameyê, xweseriya darayî û dabeşkirina adil a desthilatdariyê ne sedema parçebûna dewletê ye; berevajî wê, ew bingeha herî saxlem a aşî, dewlemendî û pêkvejiyana civakan e.

1. **Garantî û dînamîzma hiqûqî:** Statûya otonomiyê bi peymanên navneteweyî tê mîsogerkirin û nûvekirina qanûnan (Reforma 2026) rê li hilweşîna mafan digire.
2. **Dabeşkirina adil a çavkaniyan:** Ragirtina 90%ê bacan li herêmê, bingeheke darayî ya bihêz ava dike ku otonomiyê siyasî biparêze.
3. **Mekanîzmayên lihevkerinê:** Sîstema nûnertiya hemû civakan û kotayên zimanî (Proporz) rê li ber dîktatoriya piranîyê digire.